

**แม่นางบัวคลี: การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและความเชื่อของชุมชนวัดบ้านถ้ำ
ตำบลเขาน้อย อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี**

MAENANG BUAKLEE: A STUDY OF LOCAL HISTORY AND COMMUNITY BELIEFS AT WAT BAN
THAM, KHAO NOI SUBDISTRICT, THA MUANG DISTRICT, KANCHANABURI PROVINCE

พระครูกาญจนสุตคุณ (บุญเชิด ดวงแก้ว)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี

Phrakhrukanchanasutkhun Bunchoed Duangkaew

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Buddhapanyasridvaravadi Buddhist College

Corresponding Author's Email: kanchana.25052505@gmail.com

(Received : April 30, 2025; Edit : May 28, 2025; accepted : June 1, 2025)

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในเรื่อง "แม่นางบัวคลี" และความเชื่อทางพระพุทธศาสนาในชุมชนวัดบ้านถ้ำ ตำบลเขาน้อย อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี ผ่านการวิเคราะห์ความสำคัญของ "แม่นางบัวคลี" ซึ่งเป็นตัวละครในตำนานท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและจักรวาลวิทยา ดังนี้ คือ 1) ศึกษาคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและการสะท้อนในตำนานท้องถิ่นผ่านตัวละคร "แม่นางบัวคลี" 2) วิเคราะห์บทบาทของ "แม่นางบัวคลี" ในการเชื่อมโยงกับจักรวาลวิทยาและคติกรรมในพระพุทธศาสนาในบริบทของชุมชนท้องถิ่น โดยการศึกษาเน้นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อทางศาสนาในเรื่องกรรม และการชดใช้กรรมที่สะท้อนผ่านเรื่องราวของแม่นางบัวคลี และการปฏิบัติของชุมชน ที่เชื่อมโยงความเชื่อต่าง ๆ เหล่านี้เข้ากับพิธีกรรมและประเพณีในชุมชน ผลลัพธ์จากการศึกษานี้จะช่วยขยายความเข้าใจเกี่ยวกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนาในสังคมท้องถิ่น รวมถึงการสืบทอดและการปรับตัวของความเชื่อเหล่านี้ในโลกปัจจุบัน

คำสำคัญ: แม่นางบัวคลี, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, ความเชื่อชุมชน, กรรม, จักรวาลวิทยา

Abstract

This article aims to study the relationship between local historical beliefs regarding "Maenang Buaklee" and Buddhist beliefs within the community of Wat Ban Tham, Khao Noi Subdistrict, Tha Muang District, Kanchanaburi Province. The study analyzes the significance of "Maenang Buaklee," a character in local legends that is linked to Buddhist beliefs and cosmology, through objectives: 1) To examine Buddhist beliefs and their reflection in local legends through the character of "Maenang Buaklee." 2) To analyze the role of "Maenang Buaklee" in connecting Buddhist cosmology and karmic beliefs within the context of the local community.

This study focuses on analyzing the relationship between religious beliefs concerning karma and retribution as reflected in the narrative of Maenang Buaklee and the community's practices. It explores how these beliefs are integrated into local rituals and traditions. The findings of this research will contribute to a deeper understanding of Buddhist beliefs in local society, as well as the transmission and adaptation of these beliefs in the contemporary world.

Keywords: Maenang Buaklee, Local History, Community Beliefs, Karma, Cosmology

บทนำ

การศึกษาความเชื่อและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในชุมชนวัดบ้านถ้ำ ตำบลเขาน้อย อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี เรื่องราวของ "แม่นางบัวคลี" จากตำนานท้องถิ่นของชุมชนวัดบ้านถ้ำ ตำบลเขาน้อย อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี เป็นไปเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อในเรื่อง "แม่นางบัวคลี" ซึ่งเป็นตัวละครที่สำคัญในตำนานท้องถิ่น กับหลักการทางพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะในเรื่องกรรมและการชดใช้กรรม เป็นการสำรวจที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการเข้าใจความเชื่อทางพระพุทธศาสนา และบทบาทของความเชื่อในชีวิตประจำวันของชาวบ้านในท้องถิ่น

ความเชื่อในท้องถิ่นไทยมักมีการผสมผสานระหว่างหลักพระพุทธศาสนา ความเชื่อดั้งเดิม และวิถีชีวิตของผู้คน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของพระพุทธศาสนาในบริบทสังคมไทย (พระครูโกศลสังฆกิจ, 2561: 71-73) โดยเฉพาะการสะท้อนถึงแนวคิดทางพระพุทธศาสนา เช่น กรรมและการชดใช้กรรม รวมถึงจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาในรูปแบบที่มีความเชื่อมโยงกับงานศิลปะและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้นในชุมชน การศึกษาในครั้งนี้จึงไม่ได้เน้นแค่เพียงการบรรยายถึงตำนานหรือความเชื่อท้องถิ่น แต่ยังมีมุ่งศึกษาเกี่ยวกับการเชื่อมโยงความเชื่อท้องถิ่นกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน

วัตถุประสงค์ของการศึกษาความเชื่อใน "แม่นางบัวคลี" จึงเป็นเพื่อวิเคราะห์ตัวละครที่สะท้อนถึงความเชื่อในเรื่องของกรรมและผลของการกระทำที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของชุมชนไทย การศึกษานี้จะช่วยให้เราเห็นภาพรวมของความเชื่อในเรื่องกรรมและการชดใช้กรรมจากมุมมองท้องถิ่น รวมถึงการถ่ายทอดความเชื่อเหล่านี้ผ่านงานศิลปะ เช่น จิตรกรรมที่มีความเชื่อมโยงกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่มีการสื่อสารหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาผ่านพิธีกรรมในชีวิตประจำวันของชุมชน

คติความเชื่อเรื่องกรรมเป็นหนึ่งในหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อวิถีชีวิตของชาวพุทธ (พระมหาบุญไทย, 2555: 25-28) ในตำนานนางบัวคลี ขุนแผนและนางบัวคลีแสดงให้เห็นถึงผลของการกระทำที่ท้าทายธรรมชาติของกรรมในทางที่ไม่สมดุล การกระทำที่รุนแรงและความขัดแย้งระหว่างตัวละครเหล่านี้สามารถนำมาศึกษาได้ในแง่มุมของการประยุกต์ใช้หลักธรรมในชีวิตจริง ผลจากการศึกษานี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์และจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา ผลของการกระทำที่ดีและไม่ดีที่เกิดจากกรรม การฆานางบัวคลีโดยขุนแผนจึงไม่ใช่แค่การกระทำในทางโลกียะเท่านั้น แต่ยังเป็นการสะท้อนถึงการไม่ปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

งานศึกษานี้จึงได้แสดงให้เห็นถึงพลังของการบูรณาการความเชื่อพื้นบ้านเข้ากับกรอบความคิดทางพระพุทธศาสนาในการสร้างความหมายและคุณค่าใหม่แก่ชุมชนที่เปิดเผยให้เห็นถึงการประยุกต์ใช้หลักพระพุทธศาสนาในการดำเนินชีวิตของชุมชน ผ่านพิธีกรรมและศิลปะที่สะท้อนถึงความเชื่อเหล่านี้ในรูปแบบที่เข้าใจง่ายและเข้าถึงได้อย่างแท้จริง กรณีของแม่นางบัวคลีแห่งวัดบ้านถ้ำชี้ให้เห็นว่า เรื่องเล่าหรือ **ตำนานท้องถิ่น** สามารถทำหน้าที่เสมือน "สะพานเชื่อม" ระหว่างอดีตกับปัจจุบัน ระหว่างโลกแห่งจินตนาการกับโลกแห่งศรัทธาทางศาสนา ชุมชนบ้านถ้ำได้ใช้ตำนานนางบัวคลีเป็นเครื่องมือในการสร้างอัตลักษณ์และความภูมิใจในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตน ในขณะที่เดียวกันก็ไม่หลงลืมที่จะตีความตำนานนั้นด้วยปัญญาตามหลักพระพุทธศาสนา ทำให้ตำนานที่อาจเคยถูกมองว่าเป็นเรื่องไสยศาสตร์ กลับกลายเป็นส่วนหนึ่งของคำสอนและวิถีทางธรรมไปโดยปริยาย

ตำนานแม่นางบัวคลี และประวัติศาสตร์ชุมชนวัดบ้านถ้ำ

วัดบ้านถ้ำ ตั้งอยู่ที่ตำบลเขาน้อย อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี เป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ย้อนไปถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา จากการสำรวจของกรมศิลปากรเมื่อปี พ.ศ. 2492 พระยาอนุมานราชชนได้สันนิษฐานว่าวัดนี้น่าจะสร้างขึ้นตั้งแต่ยุคกรุงศรีอยุธยา โดยพบพระพุทธรูปหินทรายสมัยอยุธยาเป็นหลักฐานสำคัญในถ้ำของวัด (กรมศิลปากร, 2535: 42-43) วัดบ้านถ้ำได้รับการจดทะเบียนเป็นวัดในสังกัดกรมศาสนาเมื่อปี พ.ศ. 2325 (ปลายสมัยกรุงธนบุรีถึงต้นรัชกาลที่ 1) แสดงให้เห็นว่าวัดและชุมชนบ้านถ้ำมีความต่อเนื่องมายาวนานในภูมิภาคนี้

นอกจากนี้ พื้นที่บริเวณถ้ำยังปรากฏในตำนานและวรรณคดีไทยเรื่อง **ขุนช้างขุนแผน** ว่าเป็นถิ่นพำนักของ "หมื่นหาญ" หัวหน้าขุมโจรผู้เป็นบิดาของนางบัวคลี ซึ่งมีบ้านเรือนตั้งอยู่ ณ ตำบลบ้านถ้ำในอดีต (ประสิทธิ์, 2555: 117-120) เรื่องเล่าท้องถิ่นจึงผนวกเหตุการณ์ในวรรณคดีเข้ากับสถานที่จริง คือ ถ้ำใหญ่ภายในวัดบ้านถ้ำ ที่มีหินงอกหินย้อยลักษณะคล้ายรูปร่างผู้หญิง เชื่อกันว่าเป็นร่างของ **แม่นางบัวคลี** หญิงสาวในตำนานที่กลายเป็นหินภายในถ้ำดังกล่าว (อภิชาติ, 2562: 153) ชาวบ้านในพื้นที่ต่าง

รับรู้ตำนานนี้สืบต่อกันมา และถือว่าถ้าและรูปหีนดังกล่าวเป็นหลักฐานเชิงสัญลักษณ์ของเรื่องราวในอดีตที่ฝังแน่นอยู่ในความทรงจำของชุมชน

การเชื่อมโยงตำนานนางบัวคลี่เข้ากับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสะท้อนถึงการผสมผสานโลกทัศน์ด้านวัฒนธรรมและสถานที่จริงชาวบ้านถ้ามองเรื่องเล่านี้เสมือนเป็นส่วนหนึ่งของประวัติชุมชนของตน แม้เรื่องขุนช้างขุนแผนจะเป็นวรรณคดีที่มีการรวบรวมเป็นลายลักษณ์อักษรในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ตาม นักประวัติศาสตร์บางท่าน เช่น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเชื่อว่าเหตุการณ์ในเรื่องขุนช้างขุนแผนมีมูลความจริงทางประวัติศาสตร์ในสมัยต้นกรุงศรีอยุธยา (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2545: 214-216) การที่ตำนานบัวคลี่เกิดขึ้นในพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรีซึ่งเป็นหัวเมืองชายแดนในอดีต ยิ่งทำให้ชาวบ้านจำนวนมากน้อยคล้อยตามความเห็นนี้ เพราะสอดคล้องกับภูมิหลังทางภูมิศาสตร์ของถ้าที่เคยเป็นแหล่งซ่อนตัวของโจรผู้ร้ายและเป็นสมรภูมิแห่งอำนาจของท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม นักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่ง เช่น สุจิตต์ วงษ์เทศ ได้ให้ความเห็นแย้งว่าเรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องแต่งขึ้นเพื่อจุดประสงค์ทางการเมืองและการยกย่องกษัตริย์ มิใช่ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์โดยตรง (สุจิตต์, 2542: 67-69) ไม่ว่าข้อถกเถียงทางวิชาการจะเป็นอย่างไร สำหรับชุมชนวัดบ้านถ้า **แม่นางบัวคลี่** ได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ท้องถิ่น ตำนานช่วยอธิบายชื่อสถานที่และสภาพภูมิประเทศ (คือถ้าที่มีรูปหญิงหินงอก) แก่คนรุ่นหลัง และเสริมสร้างความภูมิใจในรากเหง้าประวัติศาสตร์ของชุมชน

นอกจากนี้ ตำนานแม่นางบัวคลี่ยังเชื่อมโยงกับมิติทางวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ศิลปะวัฒนธรรมของไทยในวงกว้างในถ้าวัดบ้านถ้าไม่เพียงมีหินรูปนางบัวคลี่เท่านั้น แต่ยังมีประติมากรรมพระพุทธรูปองค์ใหญ่ปางมารวิชัย (หลวงพ่อใหญ่ชินราช) และรูปปั้นท้าวเวสสุวรรณที่ทางขึ้นปากถ้า (ประสิทธิ์, 2555: 123-125) แสดงให้เห็นถึงการอยู่ร่วมกันของพุทธศาสนสถานกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตามคติความเชื่อพื้นบ้าน สถานที่แห่งนี้จึงมีทั้งความสำคัญทางศาสนาและความน่าสนใจทางตำนานควบคู่กันไป ก่อให้เกิดแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียงของจังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งนักท่องเที่ยวและผู้แสวงบุญมักเดินทางมาเยี่ยมชมเพื่อทักไหว้พระทำบุญและสัมผัสเรื่องเล่าตำนานไปพร้อมกัน (อภิชาติ, 2562:156)

ตำนานนางบัวคลี่ในวรรณคดีขุนช้างขุนแผน

นางบัวคลี่เป็นตัวละครหนึ่งในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งมีบทบาทโดดเด่นในตอนกำเนิดกุมารทอง เนื้อเรื่องตอนนี้สะท้อนโศกนาฏกรรมและความเชื่อทางไสยศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตคนไทยสมัยก่อน ในเรื่อง เล่าถึง**หมื่นหาญ** ผู้เป็นบิดาของบัวคลี่ ซึ่งเป็นจอมโจรที่มีอิทธิพลอยู่ในย่านบ้านถ้า จังหวัดกาญจนบุรี มีธิดาตามชื่อนางบัวคลี่ที่เลื่องลือไปไกลถึงชั้นเจ้าเมืองกาญจนบุรีเคยส่งคนมาสู่ขอ แต่หมื่นหาญไม่ยอมยกลูกให้ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553: 142-143)

เมื่อขุนแผนเดินทางมาถึงย่านนี้ ขุนแผนมีความประสงค์จะแสวงหาเครื่องรางของวิเศษตามตำราซึ่งหนึ่งในนั้นคือ "กุมารทอง" ที่จะต้องสร้างจากเด็กทารกที่ตายในครรภ์มารดา ขุนแผนได้พบเห็นนางบัวคลี่เข้าก็หลงรัก และเห็นว่านางมีลักษณะต้องตามตำราเพราะตั้งครรภ์แรกและคาดว่าบุตรในครรภ์จะเป็นผู้ชาย ขุนแผนจึงคิดจะใช้บัวคลี่เป็นแม่ของกุมารทองของตน (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553: 145-146) ขุนแผนจึงตีสนิทฝากตัวเป็นลูกน้องของหมื่นหาญเพื่อหวังใกล้บัวคลี่ จนหมื่นหาญไว้วางใจยกลูกสาวให้เป็นภรรยา อยู่กินกันจนนางบัวคลี่ตั้งครรภ์ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553: 147-148) ระหว่างนั้นหมื่นหาญเริ่มระแวงในพฤติกรรมของขุนแผนที่ไม่ยอมออกปล้นร่วมกับตน และทราบในที่สุดว่าขุนแผนมีวิชาอาคมแก่กล้าแฝงตัวมาเพื่อโค่นอำนาจ จึงวางแผนฆ่าขุนแผนเสียโดยให้บัวคลี่ลึงมีอวัยวะในอาหาร นางบัวคลี่เมื่อตกอยู่ระหว่างความตัญญูต่อบิดากับความรักสามี ก็ตัดสินใจทำตามคำสั่งบิดาเพราะนางรักพ่อตนมากกว่าและคิดว่าเป็นเวรกรรมของตน (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553: 149-150) โดยนางได้จัดสำหรับอาหารวางยาให้ขุนแผนกิน แต่ขุนแผนมี "โหงพราญ" (วิญญาณบริวาร) กระซิบเตือนภัย ขุนแผนจึงลงปืนฆ่าโยนให้กา กากินแล้วตกตายยืนยันทันทีว่ามียาพิษจริง (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553: 151) เมื่อรู้ว่าบัวคลี่คิดฆ่าตน ขุนแผนโกรธแค้นแต่กลับทำไม่รู้เรื่องและบอกนางว่าตนรู้สึกไม่สบายนอนพัก บัวคลี่จึงเก็บสำรับและเข้าไปปรนนิบัติตนด้วยความเห็นห่วง

ขณะนั้นเองขุนแผนฉวยโอกาสเกลี้ยกล่อมนางบัวคลี่ ยกเรื่องลูกในท้องขึ้นมาพูด โดยเอ่ยปากอย่างมีเลศนัยขอลูกในท้องนางเป็น "กรรมสิทธิ์" ของตน เมื่อนางบัวคลี่ได้ยินก็ตอบแบบไม่ทันไตร่ตรองว่าลูกย่อมเป็นลูกของขุนแผนอยู่แล้ว จะขอไปทำไม

ขุนแผนจึงอ้างว่ายินยอมจะขอให้เป็นเรื่องเป็นราว นางบัวคลีจึงหลุดปากประชดออกไปว่า "ถ้าอยากได้นักก็เข้ามาแหะท้องเอาไปเลย" (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553: 152-153) คำพูดนี้เองที่ขุนแผนถือว่าเป็นการยินยอมยกลูกให้ ขุนแผนจึงตัดสินใจลงมือทำตามแผนที่วางไว้ทันที ในยามดึกคืนนั้น ขณะที่บัวคลีนอนหลับไร้ป้องกัน ขุนแผนได้ใช้มีดเข้าผ่านางอย่างโหดเหี้ยม แล้วผ่าท้องควักเอาทารกในครรภ์ออกมา นำใส่ย่ามหนีออกจากเรือนไปยังวัดใต้ในป่า เพื่อทำพิธีปลุกเสกกุมารทองจนสำเร็จในที่สุด (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553: 154-156)

เหตุการณ์สลดนี้ทำให้นางบัวคลีต้องเสียชีวิตทั้งที่ยังมีลูกอยู่ในครรภ์ วิญญาณของนางจึงจัดอยู่ในประเภท "ผีตายทั้งกลม" คือผีผู้หญิงตายท้องแก่พร้อมลูก ซึ่งตามความเชื่อไทยโบราณถือว่าเป็นผีที่ร้ายแรงอีกชนิดหนึ่ง (เช่นเดียวกับกรณีแม่มาดพระโขนง) (ประมวล, 2560: 124-126) ตำนานนางบัวคลีในวรรณคดีจึงเป็นต้นเค้าของความเชื่อเรื่อง "กุมารทอง" ที่แพร่หลายในสังคมไทย กล่าวคือนางบัวคลีเป็นมารดาของกุมารทองคนแรกตามคติความเชื่อ โดยกุมารทองในเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้นเกิดจากพิธีปลุกเสกวิญญาณทารกจากครรภ์ของนางบัวคลีให้มาเป็นเด็กผีเพื่อรับใช้ขุนแผน ในเวลาต่อมา ความเชื่อนี้ถูกพัฒนาจนเกิดเป็นเครื่องรางของขลังและพิธีกรรมเกี่ยวกับกุมารทองมากมาย แต่คนส่วนใหญ่กลับไม่รู้ต้นกำเนิดที่แท้จริงว่ามาจากโคกนาฏกรรมของนางบัวคลีในวรรณคดี (ชินขจรู, 2552: 134-136)

ชะตากรรมของบัวคลีได้รับการตีความในเชิงสังคมว่า นางคือเหยื่อของความขัดแย้งช่วงชิงอำนาจระหว่างผู้ชายสองคน (บิดาและสามี) ผู้ซึ่งต่างใช้นางเป็นเครื่องมือเพื่อประโยชน์ของตนเอง ในขณะที่ภาพลักษณ์ของขุนแผนซึ่งเป็นพระเอกในอุดมคติของวรรณคดีไทยกลับถูกทำลาย เมื่อผู้อ่านยุคปัจจุบันได้เห็นการกระทำอันโหดเหี้ยมของขุนแผนที่ฆ่าภรรยาและลูกในท้องตนได้อย่างเลือดเย็น ผู้ฟังที่เป็นชาวพุทธแต่โบราณกาลต่างอาจตกใจสะเทือนใจไม่ต่างกับคนในยุคนี้ที่รับรู้เรื่องดังกล่าว เพราะการผิดศีลฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเช่นนี้ถือเป็นบาปหนักตามหลักพระพุทธศาสนา (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: 241-242) เนื้อความจากตอนของนางบัวคลีในวรรณคดีขุนช้างขุนแผนจึงเป็นตอนที่สะเทือนอารมณ์และสร้างข้อถกเถียงทางศีลธรรมอย่างมาก วรรณคดีเองมิได้นำเสนอนางบัวคลีเป็นผีมาหลอกหลอน แต่สำหรับชาวบ้าน ถ้าผู้รับเอาตำนานนี้มาเป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อท้องถิ่น ย่อมมีการเพิ่มเติมจินตนาการว่าวิญญาณของนางน่าจะมีสติอยู่ในถ้ำและปรากฏเป็นหินงอกหินย้อยรูปหญิง ซึ่งกลายเป็นที่เคารพเกรงขามของคนในชุมชน

เรื่องราวของ "แม่นางบัวคลี" ปรากฏอยู่ในตำนาน "ขุนแผน" ซึ่งเป็นหนึ่งในนิทานพื้นบ้านที่ได้รับความนิยมในสมัยอยุธยา โดยนางบัวคลีเป็นลูกสาวของหมื่นหาญ ผู้มีอำนาจในพื้นที่ หมื่นหาญมีบทบาทสำคัญในการควบคุมชุมชนและเป็นผู้ดูแลความสงบเรียบร้อยของพื้นที่ แต่ในขณะที่เดียวกันเขาก็เป็นผู้ที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างตัวเขากับขุนแผน ซึ่งนำไปสู่เหตุการณ์การฆ่านางบัวคลีโดยขุนแผนเอง

โดยในตำนานนี้จะสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างขุนแผนและนางบัวคลีที่เต็มไปด้วยความรักและความขัดแย้งระหว่างครอบครัว ขุนแผน ซึ่งเป็นตัวละครหลักในตำนานนี้มีถูกมองว่าเป็นวีรบุรุษที่มีทั้งความสามารถในทางทหารและความรักที่ลึกซึ้งต่อบัวคลี แต่อย่างไรก็ตาม ตำนานยังเผยให้เห็นถึงการกระทำที่รุนแรงของขุนแผน ที่สะท้อนถึงการใช้อำนาจและการกระทำที่ผิดศีลธรรม เมื่อนางบัวคลีเพื่อที่จะนำลูกในท้องของนางมาทำเป็น "กุมารทอง" เครื่องมือในการเสริมพลังและอำนาจของตน ในเชิงมิติทางวิญญาณและโลกียะ การกระทำนี้ไม่เพียงแต่แสดงถึงความขัดแย้งภายในครอบครัวเท่านั้น แต่ยังสะท้อนถึงความเชื่อในเรื่องกรรมและผลลัพธ์ที่เกิดจากการกระทำผิด หรือการชดใช้กรรมในวิถีชีวิตของผู้คนในสมัยนั้น

จากการศึกษาผ่านตำนานนี้พบว่า ขุนแผนทำการกระทำที่ขัดแย้งกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในเรื่องของการสะท้อนการกระทำผิดศีลธรรม การฆ่าคนบริสุทธิ์เพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว ซึ่งตรงกับความเชื่อในเรื่องผลของกรรมที่เกิดจากการกระทำไม่ดี พระพุทธศาสนาสอนเรื่องกรรมไว้ว่า การกระทำทั้งหลายย่อมส่งผลต่อผู้กระทำไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว โดยเฉพาะการฆ่าถือเป็นปาณาติบาตซึ่งเป็นบาปหนัก (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: 45-46) การที่ขุนแผนตัดสินใจฆ่านางบัวคลีเพื่อประโยชน์ทางไสยศาสตร์จึงเป็นการแสดงออกถึงความลุ่มหลงในอำนาจและการไม่ยึดมั่นในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

ความเชื่อของชุมชนวัดบ้านถ้ำที่มีต่อนางบัวคลี

สำหรับชุมชนวัดบ้านถ้ำและพื้นที่ใกล้เคียง ตำนานแม่นางบัวคลีมิได้เป็นเพียงวรรณกรรม หากแต่ถูกผสมผสานเข้าเป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อพื้นถิ่นและจิตวิญญาณของสถานที่ ชาวบ้านในพื้นที่มักเรียกนางบัวคลีอย่างให้ความเคารพว่า "เจ้าแม่บัวคลี" หรือ "แม่นางบัวคลี" แสดงถึงการยกย่องนางในฐานะดวงวิญญาณผู้หญิงศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่ ณ ถ้ำแห่งนั้น ภายในถ้ำวัดบ้านถ้ำ ผู้คนพบเห็นหินงอกลักษณะคล้ายสตรีซึ่งเชื่อกันว่าเป็นตัวนางบัวคลีอยู่ใกล้พระพุทธรูป (อภิชาติ, 2562: 154-155) บ้างก็เล่าว่าวิญญาณของนางบัวคลีเฝ้าคุ้มครองดูแลสถานที่ ไม่ให้ผู้ใดประพฤติไม่ดีหรือบุกรุกหลุมหลุม หากผู้ใดลบหลู่ก็อาจพบกับเหตุการณ์ไม่ดีหรือเจ็บไข้ได้ป่วย เป็นความเชื่อปากต่อปากที่ชาวบ้านถ่ายทอดกันเพื่อปลูกฝังความเคารพต่อสถานที่ศักดิ์สิทธิ์นี้

การผสมผสานความเชื่อเรื่องวิญญาณกับพระพุทธรูปศาสนาเป็นลักษณะที่พบเห็นได้ทั่วไปในสังคมไทย โดยเฉพาะในชุมชนที่มีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมยาวนาน (วาสนา, 2559: 89-91) ชาวพุทธไทยมักผสมผสานความเชื่อเรื่องผีบางเทวดากับหลักพุทธศาสนาอย่างกลมกลืน โดยมองว่าสิ่งเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของระบบจักรวาลตามคติพุทธ ซึ่งประกอบด้วยภพภูมิต่างๆ ทั้งของเทวดา มนุษย์ และสัตว์นรก (ลัดดาวัลย์, 2558: 105-107) การที่ชาวบ้านถ้ำนับถือวิญญาณแม่นางบัวคลีจึงไม่ได้ขัดกับความเชื่อของชาวพุทธ แต่เป็นการแสดงออกถึงความเคารพต่อวิญญาณที่เชื่อว่ายังวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ

ความเชื่อเรื่องเจ้าแม่บัวคลีส่งผลให้เกิดพิธีกรรมและขนบปฏิบัติบางอย่างในชุมชน แม้จะไม่ได้เป็นพิธีใหญ่โตแต่ก็พบการกระทำอย่างไม่เป็นทางการ เช่น นักท่องเที่ยวหรือชาวบ้านเมื่อจะเข้าถ้ำไปชมหลวงพ่อบูชานางบัวคลี มักจุกธูปเทียนบอกกล่าวขออนุญาตต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในถ้ำ คือบอกกล่าวต่อแม่นางบัวคลีให้เปิดทางและปกป้องรักษาระหว่างที่อยู่ในบริเวณถ้ำ คล้ายกับธรรมเนียมไหว้เจ้าที่ก่อนเข้าพื้นที่แปลกถิ่น นอกจากนี้ บางคนอาจนำเครื่องสักการะเล็กๆ เช่น ดอกไม้ ธูป เทียน ไปวางไว้บริเวณใกล้หินรูปนาง เพื่อแสดงความเคารพต่อวิญญาณของนาง ความเชื่อเหล่านี้แม้ไม่ได้ถูกบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ดำรงอยู่ผ่านพฤติกรรมและการบอกเล่าของคนในชุมชน ซึ่งถือเป็น **มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม** ที่ส่งต่อจากรุ่นสู่รุ่น

นอกจากการเคารพในเชิงจิตวิญญาณแล้ว เรื่องเล่านางบัวคลียังแฝงอยู่ในวิถีชีวิตของชุมชนผ่านผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรมต่าง ๆ วัดบ้านถ้ำเองได้ส่งเสริมตำนานนี้ในฐานะแหล่งท่องเที่ยวและแหล่งเรียนรู้ เช่น มีการจัดทำแผ่นป้ายหรือเอกสารแนะนำประวัติของถ้ำและตำนานนางบัวคลีไว้สำหรับผู้มาเยือน มีการนำเรื่องราวไปบรรจุในกิจกรรมทัศนศึกษาของเยาวชนท้องถิ่นเพื่อเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชน อีกทั้งยังพบการจัดสร้างวัตถุมงคลและของที่ระลึกที่เกี่ยวข้องกับนางบัวคลีและกุมารทอง เช่น รูปหล่อนางบัวคลีอุ้มกุมารทอง ขนาดบูชาที่วัดจัดสร้างให้ผู้ศรัทธานำไปบูชา (เกียรติศักดิ์, 2560: 48-50) ตลอดจนเหรียญที่ระลึกของวัดบ้านถ้ำที่แจกในโอกาสต่างๆ ซึ่งช่วยต่อยอดการรับรู้ตำนานนี้ให้คงอยู่ในสังคมปัจจุบัน ความเชื่อเรื่องกุมารทองซึ่งเป็นเครื่องรางยอดนิยม ก็ได้รับการเล่าขานในชุมชนว่ามีต้นกำเนิดมาจากนางบัวคลีผู้เป็นมารดาของกุมารทอง ทำให้ผู้ศรัทธาหลายคนรู้สึกเชื่อมโยงว่าวัดบ้านถ้ำคือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ดั้งเดิมของกุมารทอง ส่งผลให้มีผู้มาเยือนบางส่วนมุ่งหวังโชคลาภหรือประสบการณ์เร้นลับจากกุมารทองและวิญญาณนางบัวคลี นับเป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อพื้นบ้านกับคติความเชื่อทางไสยศาสตร์ร่วมสมัยในบริบทวัดบ้านถ้ำ

การตีความตำนานนางบัวคลีตามจักรวาลวิทยาพุทธศาสนา

แม้ว่าตำนานนางบัวคลีจะมีรากฐานจากความเชื่อพื้นบ้านและวรรณคดี แต่ชุมชนวัดบ้านถ้ำได้ตีความและทำความเข้าใจเรื่องเล่านี้ผ่านกรอบความคิดของศาสนาพุทธหรือจักรวาลวิทยาแบบพุทธควบคู่กันไป กล่าวคือ ชาวบ้านจำนวนมากมองว่าวิญญาณของแม่นางบัวคลีจัดอยู่ใน "ภูติผีปีศาจ" ประเภทหนึ่ง ซึ่งในคติพระพุทธศาสนาก็ยอมรับการมีอยู่ของเหล่าวิญญาณเหล่านี้ในฐานะหนึ่งในสังสารวัฏ 31 ภพภูมิ (เช่น เปรต อสุรกาย หรือภูมเทวดา) (พระมหาสมจินต์, 2551: 12-15) ดังนั้นการที่ชาวบ้านนับถือวิญญาณนางบัวคลี จึงไม่ถือว่าเป็นการนับถือ "เทพารักษ์" หรือเจ้าที่เจ้าทางผู้ปกป้องรักษาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ดังเช่นกรณีความเชื่อดั้งเดิมของหลายชุมชนไทยที่ผีและพุทธสามารถผสมผสานร่วมกันสร้างโลกทัศน์ของคนในท้องถิ่นได้อย่างกลมกลืน (ทรงศักดิ์, 2557: 31-34)

เมื่อมองผ่านหลักกรรมและผลของกรรมในพุทธศาสนา ตำนานนางบัวคลียังถูกนำมาสอนใจแก่คนในชุมชนในแง่ของ

บาปบุญคุณโทษ เรื่องราวชีวิตของนางบัวคลี่ชี้ให้เห็นถึงโทษของความโลภและความแค้นที่นำไปสู่การฆ่าและการทรยศหักหลัง ทั้งหมิ่นหาญและขุนแผนต่างก็สร้างกรรมอันหนักจากการคิดร้ายและเข่นฆ่าชีวิตผู้อื่น ขุนแผนซึ่งเป็นชาวพุทธแต่กลับผิดศีลข้อที่หนึ่ง ย่อมได้รับผลกรรมที่ไม่ดีในบั้นปลายชีวิตเช่นกัน (ตามเรื่องขุนแผนตอนหลังต้องถูกลงโทษจำคุกและประสบทุกข์หลายครั้ง) ส่วนบัวคลี่แม้เป็นผู้ถูกกระทำแต่ก็อาจมองได้ว่ากรรมเก่าของนางนำไปให้ต้องมาพบจุดจบเช่นนี้เพราะความหลงเชื่อและยินยอมทำตามคำสั่งผิดศีลธรรมของบิดา ภาพรวมของโศกนาฏกรรมนี้จึงสะท้อนหลักไตรลักษณ์ของชีวิต คือ **ทุกข์** (ความทุกข์จากการพลัดพรากและการถูกรังแก), **อนิจจัง** (ความไม่แน่นอนของชีวิต จากภรรยาผู้มีความสุขกลับต้องมาตายอย่างอนาถ) และ **อนัตตา** (การไร้ตัวตนที่เที่ยงแท้ของมนุษย์ เมื่อตายไปวิญญาณก็เร่ร่อนไม่มีตัวตนเดิม) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: 35)

นอกจากนี้ ชาวบ้านบางส่วนยังเชื่อว่าการที่วิญญาณนางบัวคลี่สถิตอยู่ ณ ถ้ำแห่งนี้ เป็นเพราะนางยังมีห่วงและแรงอาฆาต (ซึ่งจัดเป็นกิเลสที่ผูกมัดดวงจิตไว้กับโลก) จึงไม่สามารถไปเกิดใหม่ได้ จำเป็นที่ลูกหลานจะต้องทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้นางเพื่อให้นางไปสู่สุคติ สิ่งนี้สอดคล้องกับประเพณีนิยมไทยที่มีทำบุญให้ผีตายโหงตายทั้งกลม เพื่อปลดปล่อยวิญญาณให้พ้นทุกข์และไม่มารบกวนคนเป็น ซึ่งมีพื้นฐานมาจากความเชื่อเรื่องการอุทิศส่วนบุญกุศลตามหลักพระพุทธศาสนา โดยในพระไตรปิฎกมีการกล่าวถึงการอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ล่วงลับไว้ในหลายที่ โดยเฉพาะในอังคตตรนิกาย ดิกนิบาต (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: 389-391)

ทางวัดบ้านถ้ำเองมีบทบาทในการกล่อมเกลาคความเชื่อเรื่องแม่นางบัวคลี่ให้อยู่ในวิถีทางที่สอดคล้องกับพระพุทธศาสนา เจ้าอาวาสและพระสงฆ์ในวัดได้เมตตาประกอบพิธีสวดอุทิศส่วนกุศลให้แม่นางบัวคลี่ในโอกาสที่มีการทำบุญใหญ่ของวัด เพื่อแสดงไมตรีและเชิญชวนวิญญาณให้ได้รับบุญกุศลจากศรัทธาญาติโยม การกระทำดังกล่าวเป็นไปตามหลักเมตตาธรรมของพระพุทธศาสนา ที่ได้ปฏิบัติสวดการดำรงอยู่ของวิญญาณ หากแต่ให้อภัยและช่วยเหลือด้วยการแผ่เมตตาจิตและอุทิศบุญกุศล ความเชื่อพื้นบ้านและพุทธธรรมจึงประสานกันอย่างลงตัวในบริบทของชุมชนนี้ ดังที่มีผู้ศึกษาแนวทางการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนา ในพิธีกรรมพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในไทย พบว่าพุทธศาสนาเข้ามาแทรกซึมรวมอยู่ในความเชื่อพื้นบ้านทั้งในรูปแบบพิธีและความหมายเชิงสัญลักษณ์ได้อย่างแนบเนียน (ทรงศักดิ์, 2557: 35-37)

กรณีของวัดบ้านถ้ำเองก็เช่นกัน วิญญาณแม่นางบัวคลี่ได้รับการยกย่องให้เป็นเสมือน "เทวดาผู้หญิง" หรือเจ้าแม่ผู้คุ้มครองวัด ซึ่งไม่ขัดกับความเชื่อพุทธ โดยทางวัดได้ติดตั้งรูปปั้นท้าวเวสสุวรรณซึ่งตามคติพุทธถือเป็นเทพผู้ปกป้องรักษาพุทธสถานและปราบภูตผีปีศาจ ไว้บริเวณทางเข้าถ้ำที่ประดิษฐานรูปหินนางบัวคลี่ เพื่อปกป้องคุ้มครองสถานที่และผู้มาเยือนให้ปลอดภัยจากอันตรายทั้งปวง (อภิชาติ, 2562: 159-160) การมีอยู่ร่วมกันของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งสายพุทธ (ท้าวเวสสุวรรณและพระพุทธรูป) และสายพื้นบ้าน (วิญญาณนางบัวคลี่) ในวัดบ้านถ้ำ แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของชุมชนในการจัดระเบียบความศรัทธาให้อยู่ร่วมกันโดยสันติ และเอื้อประโยชน์แก่กันและกัน กล่าวคือ พุทธศาสนาให้อาณาเขตอันศักดิ์สิทธิ์และแนวคิดเรื่องบุญกรรมมาอธิบายปรากฏการณ์วิญญาณ ขณะเดียวกัน ความเชื่อพื้นบ้านเรื่องเจ้าแม่บัวคลี่ก็ช่วยดึงดูดให้ผู้คนสนใจมาวัด ทำบุญและเรียนรู้หลักธรรมมากขึ้น เป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยที่เกิดขึ้นจริงในวิถีของชาวบ้านถ้ำ

การเชื่อมโยงความเชื่อกับงานศิลปะและวัฒนธรรมท้องถิ่น

งานศิลปะในชุมชนวัดบ้านถ้ำ เช่น จิตรกรรมและประติมากรรม มักสะท้อนถึงความเชื่อทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในเรื่องของกรรม การเกิดและการตาย รวมถึงการชดใช้กรรมผ่านการกระทำ งานจิตรกรรมและงานประติมากรรมที่พบในวัดเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการถ่ายทอดความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ในวัดบ้านถ้ำ มีงานจิตรกรรมหลายชิ้นแสดงถึงการต่อสู้ระหว่างดีและชั่ว การแสดงภาพของพระพุทธเจ้าที่ยืนหยัดในหลักธรรมและการที่คนทำบุญเพื่อชดใช้กรรม (พิทยา, 2558: 115-117)

ศิลปกรรมในพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดหลักธรรมและความเชื่อทางศาสนาผ่านภาพเขียนและรูปแกะสลัก โดยเฉพาะในสมัยโบราณที่ประชาชนส่วนใหญ่ไม่รู้หนังสือ งานศิลปะจึงเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดเรื่องราวทางศาสนาที่สำคัญ (สุรสวัสดิ์, 2564: 61-63) ในกรณีของตำนานแม่นางบัวคลี่ แม้จะเป็นเรื่องเล่าจากวรรณกรรมพื้นบ้าน แต่เมื่อถูกนำมาเชื่อมโยงกับสถานที่จริงในวัดบ้านถ้ำ ก็ทำให้เกิดงานศิลปะเชิงสัญลักษณ์ เช่น การตกแต่งพื้นที่บริเวณหินรูปนางบัวคลี่ให้เป็น

สักการะ มีการวางเครื่องบูชาและจัดพื้นที่ให้ผู้มาเยี่ยมชมสามารถเข้าถึงได้ รวมทั้งอาจมีป้ายบอกเล่าเรื่องราวของนางบัวคลี่ประกอบ สิ่งเหล่านี้เป็นการนำเสนอตำนานผ่านงานศิลปะเชิงพื้นที่ที่ผู้คนสามารถมีประสบการณ์ร่วมได้ นอกจากนี้ ยังมีการสร้างวัตถุมงคลรูปนางบัวคลี่และกุมารทองเพื่อเป็นที่ระลึกและเครื่องสักการะ ซึ่งถือเป็นงานศิลปะพื้นบ้านที่สื่อถึงตำนานและความเชื่อท้องถิ่น

งานศิลปะเหล่านี้มีบทบาทในการถ่ายทอดความเชื่อให้แก่ชาวบ้านและช่วยให้พวกเขาเข้าใจหลักการของพระพุทธศาสนาและจักรวาลวิทยาได้อย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะในเรื่องกรรมและการชดใช้กรรม งานศิลปะเหล่านี้มักจะสะท้อนถึงความเชื่อในเรื่องจักรวาลวิทยา เช่น ภาพที่แสดงถึงการเกิด การตาย และการชดใช้กรรม นอกจากนี้ ยังมีงานที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวของการทำบุญที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อของชาวบ้านที่ยึดถือพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิต ไม่เพียงแต่การเข้าใจธรรมชาติของชีวิต แต่ยังเกี่ยวข้องกับการส่งต่อความเชื่อที่ช่วยให้ชุมชนรู้สึกถึงการมีส่วนร่วมในจักรวาลวิทยา

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างงานศิลปะและความเชื่อในชุมชนวัดบ้านถ้าช่วยให้เห็นว่า งานศิลปะไม่เพียงแต่มีคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ แต่ยังมีบทบาทสำคัญในการสื่อสารและถ่ายทอดความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น (พิทยา, 2558: 118-120) ศิลปะกลายเป็นสะพานเชื่อมระหว่างโลกทางกายภาพกับโลกทางจิตวิญญาณ ช่วยให้ชาวบ้านเข้าถึงแนวคิดอันลึกซึ้งทางศาสนาผ่านประสบการณ์ทางศิลปะที่จับต้องได้ ในกรณีของตำนานแม่นางบัวคลี่ การที่มีหินงอกรูปร่างคล้ายสตรีในถ้ำเป็นเสมือนงานศิลปะที่ธรรมชาติรังสรรค์ขึ้น แล้วชุมชนได้นำมาตีความและเชื่อมโยงกับตำนานท้องถิ่น สร้างความหมายและคุณค่าทางวัฒนธรรมให้กับสิ่งที่ดูเหมือนจะเป็นเพียงปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า การเชื่อมโยงความเชื่อกับงานศิลปะและวัฒนธรรมท้องถิ่นในกรณีของตำนานแม่นางบัวคลี่ที่วัดบ้านถ้าเป็นตัวอย่างที่ดีของการผสมผสานระหว่างความเชื่อพื้นบ้าน พุทธศาสนา และงานศิลปะ ที่ช่วยสร้างอัตลักษณ์และความภาคภูมิใจให้กับชุมชน รวมทั้งเป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมที่สำคัญสำหรับคนรุ่นหลัง

บทสรุป และองค์ความรู้ใหม่

จากการศึกษาด้านานและความเชื่อของชุมชนวัดบ้านถ้าเกี่ยวกับแม่นางบัวคลี่ สามารถสรุปเป็น “รูปแบบการบูรณาการจักรวาลวิทยาแบบพุทธ” หรือ “Buddhist Cosmology Integration Model (BCIM)” คือ เป็นรูปแบบที่ผสานเรื่องเล่าพื้นบ้านเข้ากับกรอบความเชื่อทางพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ เพื่อก่อให้เกิดความสมดุลระหว่างการรักษามรดกทางวัฒนธรรมกับการธำรงหลักธรรมทางศาสนา ซึ่งได้รับการพัฒนาเพื่อเชื่อมโยงแนวคิดทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับกรรมและจักรวาลวิทยากับคติความเชื่อท้องถิ่นในพื้นที่ชุมชนวัดบ้านถ้า โมเดลนี้มีเป้าหมายในการช่วยให้การศึกษาความเชื่อท้องถิ่นสามารถเชื่อมโยงกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้อย่างลึกซึ้งและสมดุล โดยนำเสนอว่า ความเชื่อท้องถิ่นสามารถทำหน้าที่เป็นสะพานในการทำความเข้าใจถึงผลกระทบของกรรมและการดำเนินชีวิตตามหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอน โดยการศึกษาความเชื่อท้องถิ่นในแง่ของการดำเนินชีวิตจริงและการปฏิบัติธรรม

โมเดล BCIM นี้ยังสามารถช่วยเสริมสร้างความเข้าใจใน “วิธีการที่ชุมชนใช้การประยุกต์หลักธรรมในชีวิตประจำวัน” ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก 4 องค์ประกอบที่สำคัญ ได้แก่

1. **กรรมและผลของการกระทำ:** การวิเคราะห์และเข้าใจการกระทำที่ดีและไม่ดีในทางพระพุทธศาสนาและผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ การกระทำจะมีผลลัพธ์ที่มีอิทธิพลต่อโลกวิญญาณและโลกมนุษย์ ในพระไตรปิฎกมีการกล่าวถึงหลักกรรมไว้ว่า “บุคคลทำกรรมใดไว้ด้วยกาย วาจา ใจ กรรมนั้นย่อมติดตามบุคคลนั้นไป เหมือนดังเงาติดตามตน” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539:289) ซึ่งสอดคล้องกับการกระทำของตัวละครในตำนานแม่นางบัวคลี่ที่ได้รับผลจากการกระทำของตน

2. **จักรวาลวิทยา:** ระบบของการเกิด การตาย และการหมุนเวียนของชีวิต ซึ่งประกอบด้วยทั้งมิติทางกายภาพและมิติทางจิตวิญญาณ ในโมเดลนี้เน้นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และจักรวาลที่สะท้อนผ่านการปฏิบัติทางศาสนา จักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาประกอบด้วยภพภูมิต่างๆ ที่สิ่งมีชีวิตจะเวียนว่ายตายเกิดไปตามกรรมที่ได้กระทำ (ธนิต, 2561:118-120) ความเชื่อเรื่องวิญญาณนางบัวคลี่จัดอยู่ในภพภูมิหนึ่งตามความเชื่อนี้

3. ศิลปะและพิธีกรรม: การใช้ศิลปะและพิธีกรรมเพื่อสะท้อนคตินิยมเชื่อทางพระพุทธศาสนา งานศิลปะในพื้นที่ไม่เพียงแต่สะท้อนความงาม แต่ยังมีบทบาทในการถ่ายทอดหลักธรรมให้เข้าใจง่ายและสามารถเข้าถึงได้ในชีวิตประจำวัน การนำตำนานและความเชื่อมาถ่ายทอดผ่านงานศิลปะและพิธีกรรมช่วยทำให้หลักธรรมที่ซับซ้อนมีความเป็นรูปธรรมมากขึ้น (พิทยา, 2558: 121-123)

4. การศึกษาความเชื่อในสังคมปัจจุบัน: การศึกษาวิธีการที่ชุมชนสืบทอดและปรับใช้ความเชื่อเหล่านี้ในยุคปัจจุบัน ผ่านการบูรณาการงานศิลปะ พิธีกรรม และกิจกรรมทางศาสนาที่เกี่ยวข้อง การปรับตัวของความเชื่อดั้งเดิมให้เข้ากับบริบทสังคมสมัยใหม่เป็นกระบวนการทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจและสะท้อนถึงความยืดหยุ่นของความเชื่อทางศาสนา (ชัยวัฒน์, 2563: 138-140)

นอกจากนี้โมเดลนี้เน้นการพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ที่สามารถนำไปใช้ในงานวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อของชุมชนไทยในพื้นที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบทที่มีการสืบทอดความเชื่อจากรุ่นสู่รุ่น ผ่านการศึกษาโมเดลนี้ นักวิจัยสามารถเข้าใจความเชื่อของชุมชนและการใช้ศิลปะในการสะท้อนความเชื่อเหล่านี้ได้อย่างลึกซึ้ง ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า “โมเดลรูปแบบการบูรณาการจักรวาลวิทยาแบบพุทธ” หรือ “Buddhist Cosmology Integration Model (BCIM)” เป็นเครื่องมือที่สามารถใช้ในการศึกษาไม่เพียงแต่ในเรื่อง “แม่นางบัวคลี” แต่ยังสามารถ “ประยุกต์ใช้ในการวิจัยความเชื่อทางศาสนาและศิลปะในพื้นที่อื่น ๆ เพื่อสะท้อนถึงการเชื่อมโยงระหว่างความเชื่อท้องถิ่นและพระพุทธศาสนาในเชิงลึก” โดยมีองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ 1) การยอมรับภูมิหลังความเชื่อดั้งเดิม (Acceptance of Local Belief Background) 2) การจัดวางความเชื่อไว้ในโครงสร้างจักรวาลพุทธ (Integration into Buddhist Cosmology) 3) การปรับเปลี่ยนเชิงพิธีกรรมและสัญลักษณ์ (Ritual and Symbolic Adaptation) และ 4) การสื่อความหมายเชิงคุณค่าและศีลธรรม (Moral and Value Communication) แต่ละองค์ประกอบล้วนทำงานประสานกัน ดังต่อไปนี้

1) การยอมรับภูมิหลังความเชื่อดั้งเดิม ชุมชนมิได้ปฏิเสธตำนานพื้นบ้านแม่นางบัวคลี หากแต่ยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของประวัติและอัตลักษณ์ของตน ในขั้นนี้มีการอนุรักษ์เรื่องเล่า โบราณสถาน (ถ้ำ) และชื่อเรียกต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับวัดดั้งเดิม เช่นหนึ่งเป็น **มรดกทางวัฒนธรรม** ของท้องถิ่น การยอมรับนี้เป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้สามารถนำความเชื่อมาผนวกใช้ประโยชน์ได้โดยที่ชุมชนยังคงรู้สึกเป็นเจ้าของเรื่องราว ดังตัวอย่างกรณีชุมชนบ้านถ้ำที่คงเรียกถ้ำนี้ว่า “ถ้ำนางบัวคลี” และเรียกวินญาณนางด้วยคำยกย่องว่า “เจ้าแม่” อันบ่งบอกถึงการยอมรับนับถือ ตลอดจนมีการเล่าขานประวัติศาสตร์และตำนานนี้แก่คนรุ่นหลังอย่างต่อเนื่อง ความเคารพในภูมิหลังดังกล่าวป้องกันไม่ให้เกิดความขัดแย้งระหว่างความเชื่อพื้นบ้านกับศาสนา เพราะไม่มีฝ่ายใดถูกลบล้าง แต่กลับเป็นการสร้างฐานให้ทั้งสองอยู่ร่วมกันได้ (อัจฉรา, 2557: 175-177)

2) การจัดวางความเชื่อไว้ในโครงสร้างจักรวาลพุทธ หลังจากยอมรับตำนานพื้นบ้านแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือการตีความความเชื่อนั้นผ่านกรอบแนวคิดของพุทธศาสนา จัดวางให้อยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสมในระบบความเชื่อใหญ่ของพุทธ เช่น ในกรณีนางบัวคลี ชุมชนได้จัดประเภทวิญญานของนางเป็น “เทวดาผู้หญิง/เจ้าที่” ที่ปกป้องถ้ำมากกว่าจะมองว่าเป็นผีร้ายไร้ที่พึ่ง การจำแนกเช่นนี้สอดคล้องกับโครงสร้างไตรภูมิหรือจักรวาลวิทยาพุทธที่มีที่ทางให้แก่ภูตผี (เช่น ให้อยู่ในภพภูมิของเปรตหรือสุรกายที่สามารถรับผลบุญและเปลี่ยนสถานะได้) (ศุภชัย, 2559: 87-90) อีกทั้งยังสอดคล้องกับความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้คุ้มครอง (คล้ายพระภูมิเจ้าที่) นอกจากนี้ยังมีการนำหลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดมาอธิบาย เช่น เชื่อว่าวิญญานนางบัวคลีทุกข์ทรมานเพราะผลกรรมจากการฆ่าและการผูกพยาบาท จึงต้องรอการปลดปล่อยด้วยบุญกุศล ความเชื่อพื้นบ้านจึงถูกห่อหุ้มไว้ภายในกรอบคำสอนเรื่องกรรมและไตรภูมิของพุทธศาสนาอย่างแนบเนียน (วัชรพงศ์, 2562: 130-132)

3) การปรับเปลี่ยนเชิงพิธีกรรมและสัญลักษณ์ องค์ประกอบนี้หมายถึงการปรับวิธีปฏิบัติและสัญลักษณ์ต่างๆ ให้รองรับทั้งความเชื่อพื้นบ้านและหลักพุทธศรัทธา ชุมชนบ้านถ้ำได้ดำเนินการหลายอย่าง เช่น การตั้งรูปปั้นท้าวเวสสุวรรณ (เทวดาผู้ปราบผี) ที่ทางเข้าถ้ำ เพื่อปกป้องสถานที่และแสดงถึงอำนาจธรรมที่คอยคุ้มครอง (อภิชาติ, 2562:159-160) การมีพระพุทธรูปประดิษฐานเคียงข้างหินรูปนางบัวคลีในถ้ำ เป็นสัญลักษณ์ว่าพระพุทธคุณได้แผ่ชานครอบคลุมและปกป้องประโลมวิญญานเร่ร่อนให้

สงบ นอกจากนี้ในงานบุญของวัดยังมีพิธีแผ่เมตตาและอุทิศส่วนกุศลให้ดวงวิญญาณนางบัวคลี่เป็นประจำ เพื่อสื่อว่าวัดและชุมชนห่วงใยและดูแลวิญญาณนี้ตามหลักเมตตาธรรม แนวปฏิบัติเหล่านี้ทำให้ความเชื่อเรื่องเจ้าแม่บัวคลี่กลมกลืนอยู่ในกิจกรรมทางศาสนาอย่างเหมาะสม ไม่ถูกมองว่าเป็นไสยศาสตร์นอกรีต เพราะทุกอย่างถูกใส่ความหมายทางธรรมกำกับไว้ เช่น การไหว้นางบัวคลี่ถูกตีความว่าเป็นการแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณที่ปกป้องรักษาสถานที่ และการขอพรจากนางก็ถูกปรับเป็นการตั้งจิตอธิษฐานดีๆ แล้วอุทิศบุญให้นางแทนการบนบานศาลกล่าวแบบขาดสติ (พระครูปลัดอาทิตย, 2561:1478-1480)

4) การสื่อความหมายเชิงคุณค่าและศีลธรรม คือ ขั้นสุดท้ายของโมเดล BCIM เป็นการนำเรื่องเล่าและความเชื่อมาถ่ายทอดคุณค่าทางศีลธรรมและวัฒนธรรมเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ชุมชนบ้านถ้าได้ใช้ตำนานนางบัวคลี่เป็นอุทาหรณ์สอนใจในหลายด้าน เช่น สอนเรื่องความกตัญญูกับคุณธรรม (กรณีบัวคลี่ที่รักพอจนยอมทำผิด สุดท้ายนำมาสู่ความพินาศ) สอนเรื่องโทษของความโกรธแค้นอาฆาต (กรณีขุนแผนและหมื่นหาญที่ต่างก็ก่อบาปจากความพยาบาท) และสอนเรื่องบาปบุญตามหลักศาสนา (การฆ่าเป็นบาปหนักได้รับวิบากกรรม เป็นต้น) (นันทนา, 2559: 130-133) เรื่องเล่านี้ยังตอกย้ำบทบาทของผู้หญิงในสังคมโบราณที่ถูกกดทับโดยอำนาจชายเป็นเครื่องเตือนใจให้เกิดความตระหนักรู้เรื่องความเท่าเทียมในยุคปัจจุบันอีกด้วย นอกจากนี้ ชุมชนยังภาคภูมิใจที่ได้รักษาตำนานไว้เป็นส่วนหนึ่งของมรดกท้องถิ่น มีการส่งเสริมให้นักเรียนและเยาวชนเรียนรู้เรื่องนี้ในวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและกิจกรรมวัฒนธรรมของโรงเรียน การสื่อความหมายเชิงบวกดังกล่าวทำให้ความเชื่อเรื่องแม่ นางบัวคลี่ไม่หยุดอยู่ที่ความน่าสะพรึงกลัวของผี หากแต่กลับกลายเป็นเรื่องราวที่ให้ข้อคิดเตือนใจ เสริมสร้างทั้งความสามัคคี (เพราะทุกคนในชุมชนมีความเชื่อร่วมกัน) และส่งเสริมศีลธรรม (ด้วยบทเรียนจากตำนาน) นับเป็นการพลิกมิติของตำนานพื้นบ้านให้เป็นเครื่องมือพัฒนาสังคมตามหลักพุทธ (อรุณศักดิ์, 2561: 1408-1410)

รูปแบบ BCIM นี้แสดงถึงแนวทางที่ชุมชนวัดบ้านถ้าใช้ในการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมเข้ากับพุทธศาสนาอย่างเป็นองค์รวม กล่าวคือมิได้ละทิ้งความเชื่อดั้งเดิม แต่ก็ได้ปล่อยให้ความเชื่อนั้นขัดแย้งกับหลักศาสนา ตรงกันข้ามกลับใช้หลักศาสนามาช่วยตีความและเสริมสร้างคุณค่าให้ความเชื่อดั้งเดิมนั้นมีบทบาทในทางสร้างสรรค์ยิ่งขึ้น **องค์ความรู้ใหม่** ที่ได้จากกรณีศึกษานี้คือ การประยุกต์ใช้จักรวาลวิทยาพุทธ (แนวคิดเรื่องโลกและภพภูมิในพุทธศาสนา) มาเป็นกรอบในการจัดระเบียบและหลอมรวมความเชื่อต่างๆ ในสังคมพหุความเชื่อแบบไทยได้อย่างสอดคล้องลงตัว ช่วยลดความขัดแย้งและสร้างสัมมาชีพทางวัฒนธรรมร่วมกัน (ชัยวัฒน์, 2563: 141-143)

อาจกล่าวได้ว่า รูปแบบโมเดล BCIM สามารถเป็นแนวทางเชิงทฤษฎีที่สามารถประยุกต์นำไปใช้ในบริบทอื่น ๆ ได้ รูปแบบนี้ชี้ให้เห็นว่าการผสมผสานความเชื่อไม่จำเป็นต้องก่อให้เกิดความขัดแย้ง หากแต่สามารถเกื้อหนุนกันและกันได้เมื่อดำเนินการอย่างมียุทธศาสตร์ กล่าวคือ ชุมชนต้องรู้จักคุณค่าของมรดกพื้นถิ่นของตน ดังเช่น ในที่นี้คือตำนานนางบัวคลี่ พร้อมกับมีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนของศาสนาที่ตนนับถือ (พุทธศาสนา) แล้วนำทั้งสองส่วนมาประกอบสร้างเรื่องราวใหม่ที่ตอบโจทย์ทั้งการรักษาวัฒนธรรมและการธำรงศีลธรรม คุณค่าขององค์ความรู้นี้จึงอยู่ที่การชี้แนวทางให้สังคมไทยในภาพกว้างว่าสามารถ **สร้างสรรค์ความกลมกลืนในความหลากหลาย** ทางความเชื่อได้ ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อดั้งเดิม พุทธ พราหมณ์ หรือความเชื่อสมัยใหม่ (ยศ, 2551: 124-127)

บทเรียนจากชุมชนวัดบ้านถ้าแสดงให้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องผีสงและเชื่อทางศาสนาพุทธมิได้แยกขาดจากกันอย่างสิ้นเชิง หากแต่วางซ้อนทับกันในวิถีชีวิตของคนไทยมาช้านาน ดังที่มีผู้วิจัยพบว่าพระพุทธรูปในไทยมักแทรกซึมรวมเข้ากับ ความเชื่อพื้นบ้านในแทบทุกระดับ ตั้งแต่พิธีกรรม พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ไปจนถึงคติความหมายเบื้องหลังความเชื่อนั้นๆ (ทรงศักดิ์, 2557: 38-40) ชาวบ้านถ้าก็เช่นกัน พวกเขาสามารถสัจการะทั้งพระพุทธรูปและวิญญาณเจ้าแม่บัวคลี่ในคราวเดียว โดยไม่รู้สึกรู้ว่าขัดแย้ง เพราะสำหรับพวกเขาแล้วทั้งพระและผีต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของโลกทัศน์เดียวกันที่ช่วยดูแลคุ้มครองชีวิตของพวกเขา เพียงแต่มีสถานะและบทบาทต่างกันออกไป สิ่งนี้สะท้อนถึงลักษณะเด่นของศาสนาพุทธแบบไทยๆ ที่มีความยืดหยุ่นและเปิดกว้าง รับ **การผสมผสาน (syncretism)** ของศาสนาผี พราหมณ์ พุทธ เข้าด้วยกัน จนเกิดเป็นวัฒนธรรมความเชื่อที่เป็นเอกลักษณ์ (มณี, 2531: 75-78)

องค์ความรู้ที่ได้จากกรณีศึกษานี้จึงไม่ใช่เพียงเรื่องของชุมชนใดชุมชนหนึ่ง แต่เป็นภาพสะท้อนแนวโน้มใหญ่ของสังคมไทยที่สามารถอยู่ร่วมกับความหลากหลายทางความเชื่อได้โดยสันติ หากมีการทำความเข้าใจและจัดระบบความเชื่ออย่างเหมาะสม

สุดท้ายนี้ การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและความเชื่อเรื่องแม่น้ำงบัวคลี่ทำให้เราเห็นคุณค่าของ **มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม** ที่ส่งผ่านเรื่องเล่าและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน ตำนานนางบัวคลี่ไม่เพียงให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์และวรรณคดี หากยังให้บทเรียนทางศีลธรรมและสอนถึงการอยู่ร่วมกันของความเชื่อที่แตกต่างกัน การสืบทอดและตีความตำนานโดยคนรุ่นหลังในกรอบคิดใหม่ทำให้ตำนานมีชีวิตชีวามีความหมายต่อชุมชนอยู่เสมอ ผลจากการบูรณาการดังกล่าวคือชุมชนเกิดความเข้มแข็งทางจิตวิญญาณ มีความสามัคคีและภูมิใจในอัตลักษณ์ของตน ขณะเดียวกันก็ยังคงอยู่บนวิถีคุณธรรมตามหลักศาสนาอย่างมั่นคง ดังคำกล่าวที่ว่า "ผีและพุทธร่วมกันสร้างโลกทัศน์ให้ชาวบ้าน" ซึ่งเห็นจริงได้จากกรณีแม่น้ำงบัวคลี่ที่ผีในตำนานได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของโลกทัศน์พุทธของชุมชนนี้อย่างแนบแน่น (ทรงศักดิ์, 2557: 41-44) ชุมชนอื่นๆ ก็อาจนำแนวทางนี้ไปปรับใช้ โดยค้นหาอัตลักษณ์หรือเรื่องเล่าท้องถิ่นของตน แล้วบูรณาการเข้ากับคุณค่าทางศาสนาและจริยธรรม เพื่อเสริมสร้างความภาคภูมิใจและความยั่งยืนทางวัฒนธรรมในยุคที่โลกเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

เอกสารอ้างอิง

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- กรมศิลปากร. (2535). **บันทึกการสำรวจพื้นที่วัดบ้านถ้ำ จังหวัดกาญจนบุรี**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เกียรติศักดิ์ ชัมพูหลง. (2560). **ตำนานท้องถิ่นกับการเสริมสร้างอัตลักษณ์ชุมชน: กรณีศึกษาด้านแม่น้ำงบัวคลี่**. วารสารคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 36(4), 42-56.
- ชนิษฐา จิตชินะกุล. (2552). **คติชนวิทยา**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ชัยวัฒน์ พูลศิริ. (2563). **การบูรณาการพระพุทธศาสนากับความเชื่อท้องถิ่น: กรณีศึกษาจังหวัดกาญจนบุรี**. วารสารวิชาการธรรมทรรศน์, 20(3), 133-148.
- ณัฐฐา นากสุก. (2562). **ความเชื่อเรื่องผีในสังคมไทย: มุมมองทางมานุษยวิทยา**. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, 21(1), 45-61.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. (2545). **ประวัติวรรณคดีไทย**. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล. (2557). **ความเชื่อพื้นบ้านกับพระพุทธศาสนาในล้านนา**. วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ธนิต จิตตาแก้ว. (2561). **ความเชื่อเรื่องกรรมและจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาเถรวาท**. วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์.
- นันทนา ขุนทอง. (2559). **กรรมและการให้ผลของกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท**. วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์.
- ประมวล พิมพ์เสน. (2560). **ความเชื่อเรื่องผีตายทั้งกลมในสังคมไทย**. วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์.
- ประสิทธิ์ เลี้ยวสิริพงศ์. (2555). **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกาญจนบุรี**. กาญจนบุรี: สำนักวิทยบริการและเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี.
- พระครูโกศลสังฆกิจ (ประกอบ อภาธโร). (2561). **การประยุกต์ใช้หลักธรรมในพระพุทธศาสนากับความเชื่อท้องถิ่น**. วารสารมหาจุฬาริชาการ.
- พระครูปลัดอาทิตย์ อตถเวที. (2561). **พิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณบรรพบุรุษในพระพุทธศาสนาเถรวาท**. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์.
- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2553). **เรื่องขุนช้างขุนแผน**. ในบทละครเรื่องขุนช้างขุนแผน. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- พระมหาบุญไทย ปุณณมโน. (2555). **กรรมในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ. (2551). การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท. วารสารพุทธศาสนศึกษา.
- พิทยา บุชรารัตน์. (2558). ศิลปะพื้นบ้านกับการสื่อสารความเชื่อทางพระพุทธศาสนา. วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- มณี พยอมยงค์. (2531). ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย. เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์.
- ยศ สันตสมบัติ. (2551). อำนาจพื้นที่และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองวัฒนธรรมของรัฐชาติในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- ลัดดาวัลย์ แก้วกิติพงษ์. (2558). จักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาเถรวาท. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์.
- วัชรพงศ์ ยศพล. (2562). ความเชื่อเรื่องผีในสังคมล้านนา: การผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนาและความเชื่อท้องถิ่น. วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา.
- วาสนา เปรมปรีดา. (2559). อิทธิพลของความเชื่อพื้นบ้านในสังคมไทยที่มีต่อพระพุทธศาสนา. วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์.
- วิจิต พุ่มทอง. (2563). การศึกษาเชิงวิเคราะห์ตำนานและประเพณีไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วิวัฒน์ เลิศวิวัฒน์วงศา. (2560). ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องการทำบุญอุทิศให้ผู้ตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท. วารสารมหาจุฬาริชาการ.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2543). พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ศุภชัย พูลเกษ. (2559). แนวคิดเกี่ยวกับกรรมและจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยพุทธศาสนา.
- สิริยา นิตยใจภักดี. (2553). ความเชื่อเรื่องวิญญาณในสังคมไทย: มิติทางมานุษยวิทยาและจิตวิทยา. วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- สุกรี ศรีจันทร์. (2560). การศึกษาความเชื่อในงานศิลปะและประเพณีท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยพระพุทธศาสนา.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2542). ขุนช้างขุนแผน คนจริงหรือตัวนิยาย. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์. (2564). ศิลปกรรมในพระพุทธศาสนากับการสื่อสารหลักธรรม. วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.
- อภิชาติ พานสุวรรณ. (2562). การศึกษาความเชื่อเรื่องผีและพิธีกรรมของชาวบ้านในจังหวัดกาญจนบุรี. วารสารวิจัยราชภัฏพระนคร สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์.
- อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. (2561). การบูรณาการความเชื่อท้องถิ่นกับหลักพุทธธรรม: กรณีศึกษาวัดในภาคกลางของไทย. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์.
- อัจฉรา ปันทรานวงศ์. (2557). ตำนานและความเชื่อท้องถิ่น: บทบาทในการสร้างอัตลักษณ์ชุมชน. วารสารสังคมศาสตร์.
- ChatGPT, ver. GPT-4o; OpenAI: San Francisco, 2024. <https://openai.com/chatgpt> (accessed 2025-03-10)